

driemaandelijks
jaargang 15

oktober
november
december 2008

TIJDSCHRIFT
Toelating
gesloten verpakking
1099 Brussel X n° BC 6476

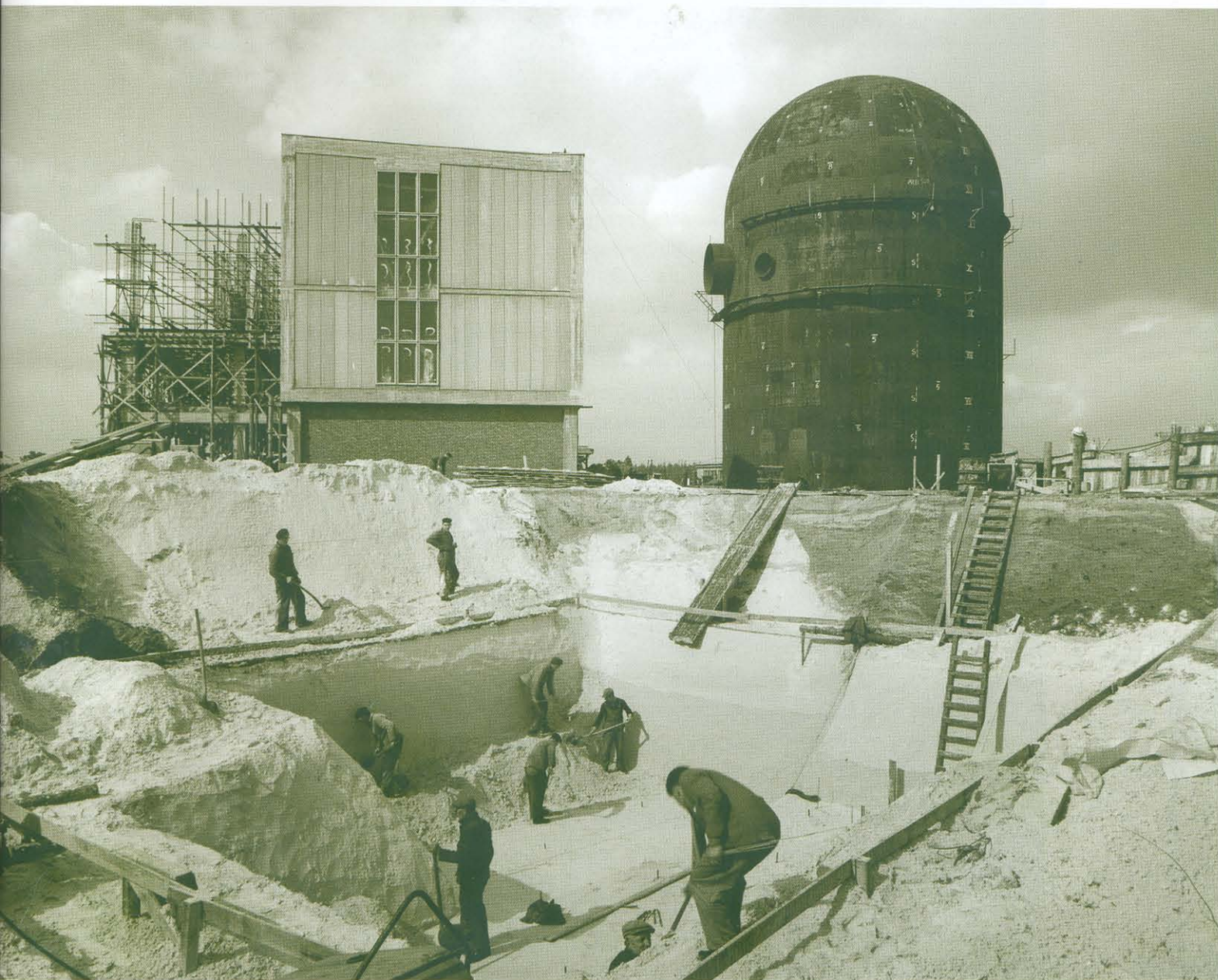
België - Belgique
P.B. - P.P.
1099 Brussel X
BC 6476

Afgiftekantoor 1099 Brussel X - P3A9196

nummer 58

VCM

contact

CONTACTFORUM
VOOR
ERFGOEDVERENIGINGEN
vereniging zonder winstoogmerk

Erfgoed en ruimtelijke ordening... de aanval als beste verdediging

Dit artikel dr. Hans Leinfelder is een eerste smaakmaker voor de VCM-Ontmoetingsdag. Het gaat in op de fundamentele vraag hoe het erfgoed zijn rechtmatige plaats kan opeisen in de visievorming, het beleid en de praktijk rond ruimtelijke ordening.

Van de verdediging...

Mijn bijdrage op de VCM-ontmoetingsdag over 'Erfgoedverenigingen en ruimtelijke ordening' in Tongeren op 22 maart 2003 kwam min of meer neer op een roep om aandacht van een 'vragende' erfgoedsector ten aanzien van een 'aanbiedende' ruimtelijke ordening. (zie Leinfelder, 2004) In die periode beleefde de Vlaamse ruimtelijke ordening, of correcter nog de Vlaamse ruimtelijke planning, een hoogtepunt door de definitieve goedkeuring van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen in 1997, de daaropvolgende golf aan provinciale en gemeentelijke ruimtelijke structuurplanningsprocessen en de uitvoering van deze ruimtelijke structuurplannen via gewestelijke, provinciale en gemeentelijke ruimtelijke uitvoeringsplannen. In de periode 1997-2003 trachtten de erfgoedbeleidsmakers krampachtig hun bekommernis, de zorg voor het (landschappelijke) erfgoed in Vlaanderen, te verankeren in dit vernieuwde ruimtelijk beleid. Ze verzochten de ruimtelijke ordening om, in de mate van het mogelijke, bij de planning van nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen meer rekening te houden met landschappelijke, erfgoed- en archeologische karakteristieken.

Dit resulteerde uiteindelijk op 13 februari 2004 in het decreet houdende maatregelen tot behoud van erfgoedlandschappen. Dit decreet moet ervoor zorgen dat de 'ankerplaatsen' uit de landschapsatlassen op termijn als 'erfgoedlandschappen' worden afgebakend in ruimtelijke uitvoeringsplannen. Door deze afbakening zal bij de bouwaanvraag voor nieuwe initiatieven rekening moeten worden gehouden met de typische landschapskenmerken in een gebied. Stellen dat dit in de praktijk heeft geleid tot een systematisch betere afweging van erfgoedwaarden in de ruimtelijke planning, zou evenwel een uiterst rooskleurige voorstelling van zaken zijn.

... in de aanval

Vandaag heeft het destijds nog jonge Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen zijn houdbaarheidsdatum 2007 ruim overschreden. De druk om op Vlaams niveau bijkomende ruimte te voorzien voor allereerste functies en activiteiten neemt opnieuw zienderogen toe. Sommige van de vijf goedgekeurde provinciale ruimtelijke structuurplannen naderen stilaan een limiet wat betreft vitaliteit. Tegelijkertijd moet wel worden vastgesteld dat ondertussen meer dan de helft, maar nog steeds niet de totaliteit van de 308 Vlaamse gemeenten vandaag over een gemeentelijk ruimtelijk structuurplan beschikt. Vijf jaar na de vorige VCM-Ontmoetingsdag over dit onderwerp zouden deze ruimtelijke structuurplannen en bijbehorende ruimtelijke uitvoeringsplannen kunnen worden geanalyseerd en geëvalueerd wat betreft hun aandacht voor erfgoed. Zo'n oefening zou wetenschappelijk correct zijn, doch saai en al bij al vrij voorspelbaar en weinig positief.

Daarom gaat deze bijdrage uit van de provocerende hypothese dat erfgoed in de meeste ruimtelijke planningsinitiatieven vooral wordt beschouwd of vorm gegeven als een noodzakelijk kwaad, hierbij natuurlijk de enkele 'witte raven' onder de ruimtelijke plannen en planners oneervol behandelend. De algemene dagelijkse planningspraktijk in Vlaanderen wordt in 2008/2009 immers nog steeds, net zoals in 2003, gedomineerd door de kwantitatieve taakstellingen uit het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen. Enerzijds heeft die taakstelling betrekking op bijkomende woningbouw en bedrijventerreinen binnen de afbakening van stedelijke gebieden, anderzijds op bijkomende natuur- en bosgebieden en herbevestiging van agrarisch gebied binnen de afbakening van de natuurlijke en de agrarische structuur in het buitengebied. Kwalitatieve landschappelijke en erfgoedaspecten worden vrijwel nooit als vertrekbasis gebruikt voor planningsinitiatieven. Meestal worden ze er slechts aan toegevoegd als een soort glijmiddel om de moeilijker door te slikken 'harde' bestemmingswijzigingen maatschappelijk aanvaardbaar te maken. De planning in het buitengebied wordt op zijn beurt dan weer gedomineerd door ecologische natuurdoelstellingen en economische landbouwdoelstellingen.

In feite komt deze hypothese erop neer dat de vraag om aandacht op de Ontmoetingsdag in 2003 nauwelijks gehoor heeft gevonden. De Vlaamse ruimtelijke ordening heeft landschap en erfgoed - op enkele decretale bepalingen over het vergunningenbeleid ten aanzien van de functiewijzigingen van erfgoed na - nauwelijks zien staan (zie Leinfelder, 2008). De vraag opnieuw stellen, zou dan ook zeer naïef overkomen. Met de herziening van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen in het verschiet - en de daaropvolgende cascade naar provinciaal en gemeentelijk niveau, is de tijd rijp voor de erfgoedsector om bondgenoten te zoeken en gezamenlijk de dominante economische en ecologische benadering van de ruimte in de ruimtelijke planning te bevragen. Het is met andere woorden tijd voor een meer sociaal-cultureel geïnspireerde ruimtelijke ordening in Vlaanderen, een ruimtelijke ordening die onder meer vertrekt vanuit de tot nog toe over het hoofd geziene, sociaal-culturele betekenis die de ruimte vervult binnen onze verstedelijkte en verstedelijkende Vlaamse samenleving. (Leinfelder, 2007) In deze bijdrage wordt dit idee verder uitgediept, maar wordt met het oog op een duidelijke verhaallijn gefocust op het 'landschap' in de resterende open ruimte in Vlaanderen en wordt het bouwkundig erfgoed buiten beschouwing gelaten.

Open ruimte als publieke ruimte

Het lijkt stilaan een utopie om in het sterk verstedelijkte Vlaanderen halsstarrig te blijven geloven in het bestaan en de instandhouding van een laatmiddeleeuwse landschapsperceptie waarin stedelijke eilanden gesitueerd zijn in een eindeloze plattelandsee. Deze idee holt achter de nuchtere feiten aan (zie onder meer De Meulder et al., 1999; De Roo et al., 1999). Beleidsmatig is er dringend nood aan een verfrissende en stimulerende perspectiefwissel: het platteland of de open ruimte in Vlaanderen zijn steeds meer eilanden in een zee van stedelijkheid. Heel wat van de schaarse resterende open ruimte in Vlaanderen vervult bijgevolg niet langer een louter economische of ecologische functie, maar vormt een soort publieke ruimte waar een toenemend aantal, steeds meer verscheiden maatschappelijke groepen elkaar ontmoeten en met elkaar worden geconfronteerd: landbouwers, natuurbeschermers, erfgoedverenigingen, bewoners, recreanten, waterbeheerders... Deze groepen kennen elkaars gewoonten en gebruiken steeds minder wat leidt tot onverdraagzaamheid en miskenning. Meer nog dan aan de afbakening van genoeg ruimte voor landbouw en natuur, heeft de open ruimte in Vlaanderen bijgevolg nood aan een duidelijke vertaling van haar sociaal-culturele identiteit en betekenis in de ruimtelijke planning: "de open ruimte als publieke ruimte".

Durven denken vanuit deze vernieuwende invalshoek opent de deur voor het gebruik van inspirerende ruimtelijke concepten en andere planningsideeën uit een veeleer stedelijke context, bij de visievorming en planning van de open ruimte in Vlaanderen. Prikkelend is in dit geval het onderzoek van Tummers en Tummers-Zuurmond (1997) dat de drie succesfactoren voor het welslagen van groene publieke ruimte in grote stedelijke agglomeraties over heel de wereld blootlegt. De drie elementen die het Central Park in New York wereldberoemd maken, kunnen op het gepaste schaalniveau ook worden ingezet in de visievorming over en de planning van de 'publieke' open ruimte in Vlaanderen.

- De publieke open ruimte moet een voldoende grote oppervlakte hebben in relatie tot de omliggende bebouwde omgeving. Net zoals Central Park in verhouding staat tot Manhattan, moet een multifunctioneel stadsrandbos in verhouding staan tot het stedelijk gebied in kwestie en kunnen enkele landbouwpercelen in verhouding staan tot de omringende lintbebouwing. Bovendien moet de open ruimte een min of meer permanente status hebben. Dit kan virtueel door het aldus aan te duiden in ruimtelijke plannen, maar nog beter is dat ze deze status maatschappelijk ver-

¹Publiek wordt hier bewust tussen aanhalingstekens geplaatst omdat de open ruimte wegens haar inherente kenmerken nooit geheel publiek kan worden. De open ruimte zal voor het grootste deel in handen blijven van private eigenaars, maar zal in toenemende mate door steeds meer maatschappelijke groepen worden gebruikt en beleefd. In plaats van het beter klinkende 'publieke ruimte' lijkt het gebruik van de begrippen 'collectieve ruimte' en 'gedeelde ruimte' in deze context meer aangewezen.

dient door haar intrinsieke (economische, natuurlijke of landschappelijke) waarde of wegens de sociaal-culturele rol die ze vervult als publieke ruimte. In de laatstgenoemde situatie is het niet zozeer van belang de betrokken open ruimte toe te wijzen aan welbepaalde functies en activiteiten -zoals dat vandaag gebeurt door de functionele zonering in ruimtelijke plannen. Belangrijker is het de publieke rol / de sfeer van de open ruimte te typeren zoals dit ook met stadspelen gebeurt.

- Het behoud van de publieke open ruimte wordt het best gegarandeerd door de aanwezigheid van een omringende bebouwde rand die effectief of visueel gebruik maakt van de centrale open ruimte. De eigenaars van de dure appartementen langs Central Park in New York zijn de beste pleitbezorgers voor het behoud van Central Park. Helaas vindt woonuitbreiding in Vlaanderen vandaag in hoofdzaak plaats met de rug naar de open ruimte en wordt dit nog versterkt door de aanleg van zichtontnemende coniferenhagen en gammaschuttingen. Meer aandacht is nodig voor de overgang tussen de private tuinruimte en de publieke open ruimte en voor de invulling van de overgangszone tussen beide met semipublieke functies zoals volkstuinten, schoolmoestuinen, compostersparks... Dit worden de plekken waar de maatschappelijke groep landbouwers terug in contact komt met de maatschappelijke groep bewoners.
- Om een echte publieke open ruimte te worden, is er ten slotte nood aan een attractor, een activiteit die liefst perifeer in de open ruimte wordt ingeplant en die de bewoners van de bebouwde rand en van verder afgelegen gebieden aantrekt en hen, na het bezoek, stimuleert om de omliggende open ruimte verder te exploreren. Waar het in het Central Park gaat over een stedelijk museum, kan het in Vlaamse openruimtefragmenten gaan over een openluchtmuseum à la Middelheim in een stadsrandbos, een kinderboerderij in een kleinere open ruimte of simpelweg een zitbank aan de rand van die enkele landbouwpercelen tussen de omringende lintbebouwing.

Planning vanuit het landschap

Minstens even belangrijk als deze meer sociaal-cultureel geïnspireerde visie op de rol van de open ruimte in de verstedelijkte Vlaamse samenleving, is de gepaste vertaling ervan in ruimtelijke uitvoeringsplannen. In de huidige ruimtelijke planning wordt ruimte, net zoals bij de opmaak van de gewestplannen, vaak nog steeds tot op perceelsniveau exclusief toegekend aan functies, activiteiten of landgebruiksvormen zoals landbouw, natuur, bos, wonen, recreëren... Door deze toewijzing van functies aan bepaalde ruimten worden maatschappelijke groepen echter in een juridische, ruimtelijke dwangbuis gestopt zonder veel flexibiliteit of vrijheidsmarges. En dit staat nu net in scherp contrast met de maatschappelijke zelforganisatie - of de ontwikkeling / het herstel van sociaal kapitaal - die zo karakteristiek zou moeten zijn voor de realisatie van de publieke ruimte, in dit geval de publieke open ruimte.

Rekening houdend met de toekomstige publieke rol van de open ruimte in een verstedelijkende context, moet de zonering in een ruimtelijk uitvoeringsplan veeleer inspiratie vinden in het mogelijke verschil in gewenste socio-culturele betekenis van relevante gebieden. De naamgeving van de zones moet uitdrukking geven aan de meest relevante, gewenste kenmerken van deze deelgebieden, veeleer dan aan het gewenste landgebruik -'agrarisch gebied', 'natuurgebied', 'woongebied'... Daarnaast zouden de stedenbouwkundige voorschriften van deze ruimtelijke uitvoeringsplannen vooral de omgevingscondities of de 'spelregels' moeten definiëren die het kader moeten vormen voor ruimtelijk-kwalitatieve ontwikkelingen en acties. In se komt het er immers in de ruimtelijke planning niet op aan welke functie of activiteit zich in het gebied ontwikkelt ... zolang de ambities, de omgevingscondities maar vervuld zijn. Plannen moeten de samenleving vooral uitnodigen om te handelen, door enkel de mogelijke richtingen aan te geven voor de ruimtelijke ontwikkeling van een gebied.

Bovendien lijken deze plannen, op het eerste gezicht, meer dan in het verleden de landschappelijke kwaliteit als een bepalende factor in de ruimtelijke planning en het ruimtelijk ontwerp te beklemtonen. Ruimtelijke planning in de open ruimte krijgt op die manier hopelijk steeds meer de vorm van 'landscape scale planning', zoals Selman (2006: 1 en 180) dit vooropstelt: "We have become increasingly aware that landscape contributes centrally to people's quality of life, and thus requires a more systematic and geographically comprehensive approach than simply preserving the prettiest area for those fortunate enough to be able to gaze on them. (...) Landscape planning policies have tended to be expert-driven and strongly influenced by 'polite' tastes. (...) It is now abundantly clear that landscape scale planning must be a far more positive activity, and one which centrally involves stakeholders in choices and stewardships."

dr. **Hans Leinfelder**
assistent Universiteit Gent
afdeling Mobiliteit en Ruimtelijke Planning

Literatuur

- De Meulder, B., Schreurs, J., Cock, A. & Notteboom, B. (1999). Sleutelen aan het Belgische stads-landschap. Oase, nr. 52, p. 78-112.
- De Roo, N., De Rynck, F. & Vandelannoote, S. (1999). De stille metamorfose van het Vlaamse platteland. Die Keure, Brugge.
- Leinfelder, H. (2004). Verankering van erfgoed in het ruimtelijk beleid. Ruimte en Planning, 24 (2), p. 13-32.
- Leinfelder, H. (2007). Open ruimte als publieke ruimte, dominante en alternatieve planningsdiscoursen ten aanzien van landbouw en open ruimte in een (Vlaamse) verstedelijkende context. Academia Press, Gent.
- Leinfelder, H. (2008). Hoeves als zitbanken in de Vlaamse publieke open ruimte. Katern 'Agrarisch erfgoed' bij Land in zicht, tijdschrift van Koninklijke Vereniging voor Natuur- & Stedenschoon, 77(2), p. 9-14.
- Selman, P. (2006). Planning at the landscape scale. Routledge, London.
- Tummers, L. & Tummers-Zuurmond, J. (1997). Het land in de stad, de stedenbouw van de grote agglomeratie. Uitgeverij THOTH, Bussum.

Villa - foto Provinciebestuur Antwerpen

COLOFON

VCM-Contactforum voor Erfgoedverenigingen vzw
Erfgoedhuis Den Wolsack
Oude Beurs 27, 2000 Antwerpen
Tel. 03/212.29.60
Fax 03/212.29.61
info@vcmcontactforum.be
www.vcmcontactforum.be

VCM is het contactforum en samenwerkingsverband van het verenigingsleven in de monumentenzorg, landschapszorg en archeologie, varend erfgoed en rollend, rijdend en vliegend erfgoed. Een krachtenbundeling waarbij elke vereniging zelfstandig blijft.

Verenigingen (vzw's, beroepsverenigingen, kerkfabrieken) die in heel Vlaanderen en/of Brussel actief zijn, kunnen 'effectief lid' worden. Verenigingen met een kleinere actieradius worden 'gebruiker-lid'.

De zorg voor erfgoed staat centraal en wordt nagestreefd door het scheppen van een optimaal kader voor de werking van de verenigingen, door: onderling overleg; uitwisselen van informatie; dienstverlening; representatie van de leden.

VCM-Contact is een driemaandelijks nieuwsbrief, gratis voor leden. Niet-leden kunnen een individueel abonnement nemen door storting van 20 euro op rekening 409-6594371-64 van VCM met vermelding "VCM-Contact".

Colofon

Verantwoordelijke uitgever:

Piet Jaspaert, Oude Beurs 27, 2000 Antwerpen.

Coördinatie:

VCM-Contactforum voor Erfgoedverenigingen vzw

Eindredactie: Ivo Adriaenssens

Werken tevens mee: Piet Jaspaert; Hans Leinfelder;

André Coene, Karen Minsaer, Karel Dendooven

en Elke Verdurmen

Vormgeving: Griet Van Aert - griet.vanaert@skynet.be

Drukwerk: Drukkerij Verspecht - Londerzeel

Foto's: SCK-CEN, Stad Antwerpen, Provinciebestuur Antwerpen, Stadsarchief Antwerpen

VCM gebruikt uw adres uitsluitend om u op de hoogte te houden van haar activiteiten of van de activiteiten van de leden-verenigingen, en om u 'VCM-Contact' toe te sturen.

U kunt uw gegevens in ons bestand altijd inkijken of aanpassen zoals bepaald in de wet van 8 december 1992 ter bescherming van de privacy.

**Met steun van de
Vlaamse overheid**

